

Г. В. Медведєв

КЕРАМІЧНІ КЛЕЙМА З ПОСЕЛЕННЯ ВІЛІНЕ (РОЗСАДНЕ) — У ПЕРІОДИЗАЦІЇ ТА ХРОНОЛОГІЇ ПАМ'ЯТКИ (ПІВДЕННО-ЗАХІДНИЙ КРИМ)

Стаття присвячена публікації аморфних клейм, виявлених у 2008—2014 рр. при дослідженні поселення Віліно (Розсадне). Клейма представлені такими центрами як Синопа, Херсонес, Родос, також визначені їх дати. На пам'ятці, простежено чотири будівельні періоди (А—D) — два античних і два пізньоскіфських. Клейма, разом з іншими археологічними знахідками, є важливими хроноіндикаторами поселенської структури в системі хори Херсонеса та Західного Криму.

Ключові слова: Антична садиба, пізньоскіфська культура, керамічні клейма, хора Херсонеса.

Керамічні клейма наряду з іншими археологічними артефактами, такими як монети, амфорна та лакова кераміка, металічні вироби та інше, були і є найважливішими хроноіндикаторами при визначенні періодизації та хронології на варварських та античних пам'ятках, особливо на поселенських структурах. Детальні розробки хронологічних класифікації окремих центрів дозволяють досить точно датувати культурні шари пам'ятників, так як туди вони потрапляють практично у рік випуску (Федосєєв 2017а, с. 169).

Античне поселення Віліно (Розсадне)¹ розташоване на лівому березі р. Альми, в 3,5 км вище від її гирла і в 1,0 км на північний захід від с. Віліне (рис. 1). На сучасній поверхні пам'ятника, на більшій його частині, займають залишки мигдалевого саду. З півдня укріплен-

ня, та верхні шари поселення, знищені плантажною оранкою при посадці саду і прокладці ґрунтової дороги.

У 1946 і 1953 рр. на пам'ятці були проведені археологічні обстеження Тавро-скіфської експедицією. У 1990 р. у ході розвідок по нижній течії р. Альми, були проведені розвідка і шурфовка на поселенні. В результаті чого, були визначені його межі, хронологія і можлива етнокультурна приналежність. Центральна частина поселення займала площу біля 5 тис. м², та була укріплена ровом та валом (Колтухов, Зубар, Миц 1992, с. 86—87; Пуздровский и др. 2009, с. 249; Медведєв 2019, с. 9).

Рис. 1. Географічне положення поселення Віліне (Розсадне), Крим, Бахчисарайський р-н: 1 — Віліне; 2 — Усть-Альмінське городище

1. Прив'язка до найближчого населеного пункту (Розсадне), від якого збереглося зараз кілька нежитлових будинків, викликана бажанням більш точно локалізувати поселення, оскільки біля південно-східної частини с. Віліне є ще одне поселення — Бурлюк.

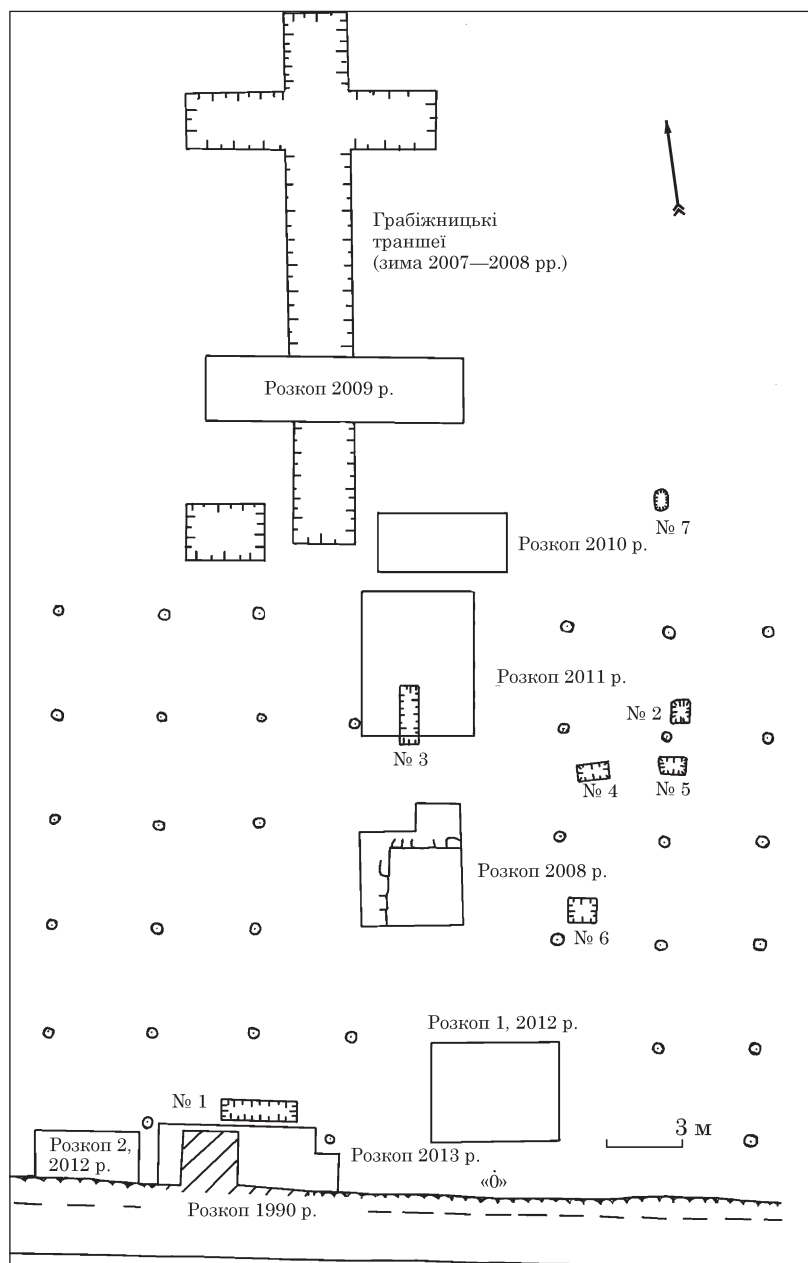

Рис. 2. Схематичний план поселення Віліне (Росадне) з грабіжницькими ямами, траншеями (2007—2008 рр.) і розкопами 2008—2013 рр.

Охоронні розкопки на поселенні проведені у 2008—2014 рр. А в 2008 р. на пам'ятці розкопано цистерну для збору і зберігання дощової води. У пізньоскіфський час вона, використовувалася як склеп (Пуздровский и др. 2009, с. 249; Медведев 2019, с. 10—11). Дослідження на поселенні, проводилися невеликими площами (через відсутність фінансування) і в основному у південній і східній частині пам'ятки (садиби; рис. 2). У результаті розкопок на поселенні, був визначений східний кордон античної садиби та основні хронологічні рамки функціонування. На пам'ятнику простежено чотири будівельні періоди: А—D (Пуздровский, Медведев, Ляшук 2010, с. 356; 2011, с. 281—282; 2012, с. 104; 2013, с. 80—81; 2014, с. 72).

Перший період пов'язаний з часом функціонування грецької укріпленої садиби херсонеської хори — з останньої чверті, кінця IV — до початку, першої третини III ст. до н. е. Через деякий час (50—70 рр.) поселення було зруйновано і населення залишило його. Після перерви на ньому знову з'являється населення — другий період. Це мабуть відбувається в останній чверті, в кінці III ст. до н. е. — період реколонізації, під час якого проходять перебудови на поселенні (Пуздровский и др. 2014, с. 72).

На початку, першої чверті, третини II ст. до н. е. життя на поселенні знов припиняється. Наступні два періоди зв'язані з пізньоскіфської культурою, але шари та будівельні залишки кінця II ст. до н. е. — I ст. н. е. були порушені плантажною оранкою і грабіжницькими ямами. У верхньому горизонті городища зустрічаються знахідки I—III ст. н. е. (Пуздровский, Медведев, Ляшук 2010, с. 356).

У період функціонування пізньоскіфської культури, було проведено нівелювання будівельних залишків двох попередніх періодів. Архітектурних залишків, пов'язаних з цим горизонтом майже не виявлено. У зруйнованих шарах виявлено археологічні знахідки, як римського так і елліністичного часу.

Під час розкопок на поселенні, разом з іншими археологічними знахідками виявлені керамічні клейма. Клейма у даній роботі представлені такими центрами як Синопа (6), Херсонес (11) і Родос (1). Значна частина була опублікована. Але де які з клейм потребують уточнення у прочитанні та хронології, а також розподілу за періодами.

СИНОПСЬКІ КЛЕЙМА

1. Частина клейма на ручці амфори:
 АΣΤΥ[ΝΟΜΟΥ]
 [ΕΣ]ΤΙ[ΑΙΟΥ]

Астіномне клеймо рельєфне трьохстрокове, але відбиток нечіткий. Права сторона відбита. У верхньому рядку збито закінчення, а у середній — початок і закінчення, нижній рядок відтиснувся нечітко і закінчення відбито. Емблема також відбита, можливо це канфар,

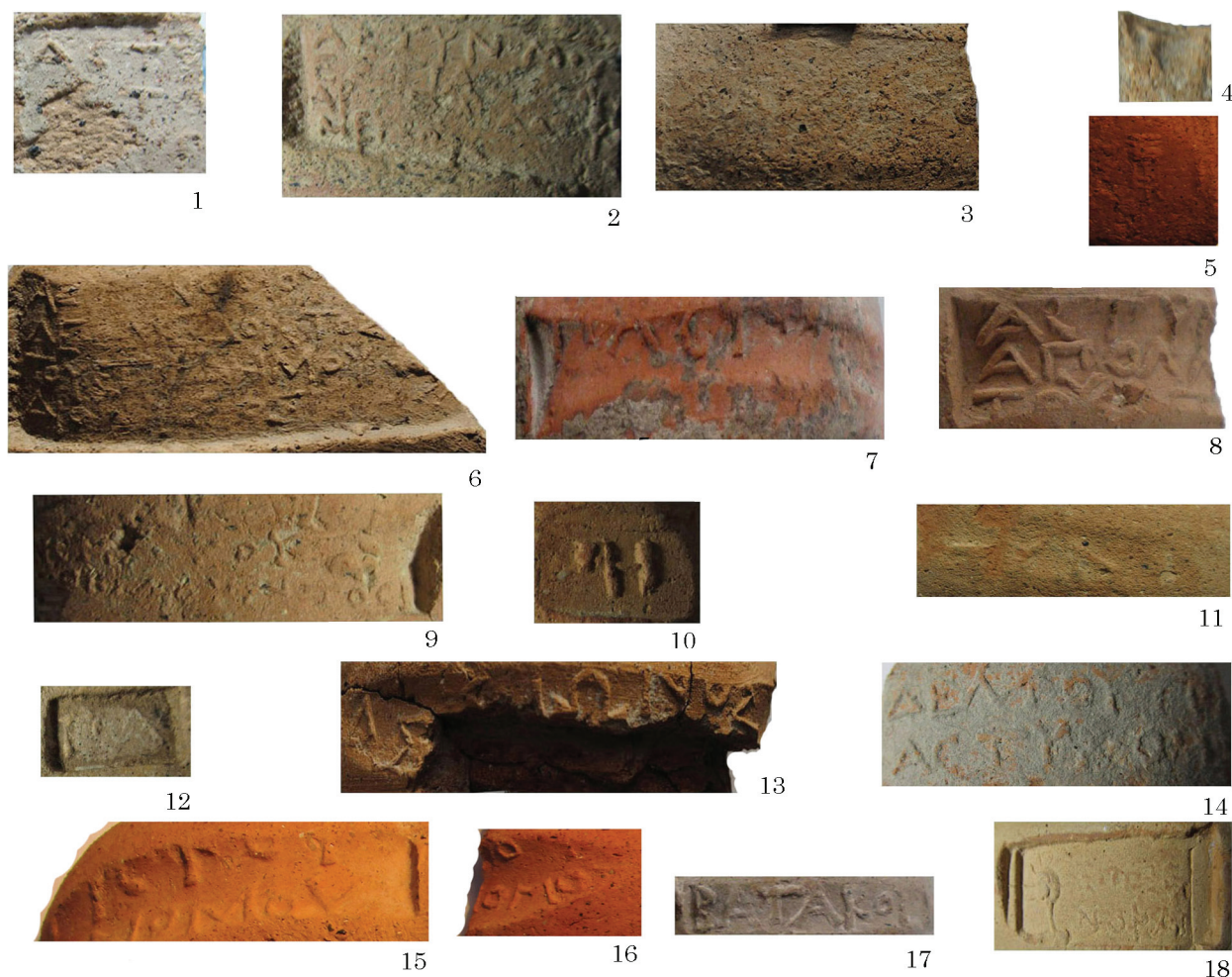

Рис. 3. Керамічні клейма: 1—6 — Сінопа; 7—17 — Херсонес; 18 — Родос

яка розташовувалась праворуч від легенди. Буква С — углова сігма (рис. 3: 1). Діяльність Гестієя I датують VA ХГ, (за В. І. Кацом) це 80-ті — початок 50-х рр. III ст. до н. е. (Кац 2007, с. 435; Медведев 2019, рис. 8: 6; табл. 3: 4).

2. Клеймо на ручці амфори, рельєфне:

ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ
ΕΣΤΙΑ[ΙΟΥ]ΤΟΥ
ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΥ
ΜΕΝΟΝ

Клеймо астіномне в прямокутній рамці чотирирядкове, у другому рядку три літери не збереглися, емблема справа збита (кратер) — Гестієй син Артемідора. (рис. 3: 2). Клеймо з таким астіномом та гончаром походить з Херсонесу, автор відносить його до VI хронологічної групи (Золоторев 1979, с. 72). Але В. В. Кац зарахував його до VIС ХГ — це кінець 50-х — середина 10-х рр. III ст. до н. е. (Кац 2007, с. 435). Н.Ф. Федосеев датував трохи по іншому — 235 р. до н. е. (Fedoseev 1999, с. 32; Пуздровский, Ляшук, Медведев 2012, с. 104, рис. 1: 2). Чотири аналогічних клейма з поселення «Полянка» що у Восточному Криму, автор датує 228 р. до н. е. (Федосеев 2017а, с. 185, 186: 49—52). Вірогідніше це 243 — 242 р. до н. е. (Garlan 2004, р. 204, 412—414).

3. Клеймо на ручці амфори:

ΧΑΒΡΙΑΣ

Справа залишки круглої емблеми: виноградне гроно.

Фабриканське клеймо у прямокутній рамці рельєфне, верхня та нижні рядки не збереглися, справа фрагмент емблеми (рис. 3: 3). Знайдено в шарі В, але належить до раннього періоду, мабуть при нівелювання будівельних залишків воно перемістилося (Пуздровский и др. 2013, с. 80). За написанням це Хабрій V — слід зараховувати до VIС ХГ. За датою це ближче до 236—235 р. до н. е. (Garlan 2004, р. 219, 481).

4. Фрагмент клейма на ручці синопської амфори:

[.....]Υ

в овальній рамці, відтиснути ретроградно (рис. 3: 4).

5. Клеймо на ручці амфори у вигляді емблеми із зображенням «триножника». Воно рельєфне, відбиток нечіткий, збереглася тільки емблема (рис. 3: 5). Близкі сінопські клейма з «триножником» походять з поселення «Полянка», автор датує 220 р. до н. е. (Федосеев 2017, с. 184: 42—45). Клеймо може належити магистратам VIД ХГ: ΠΡΟΛΟΧΟΣ □ ΜΕΙΚΟΥ, 223—222 рр.

до н. е., або ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ 6 ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΤΟΥ ΚΛΕΙΤΑΓΟΡΟΥ, 222—221 рр. до н. е. (Fedoseev 1999, р. 34, 145; Garlan 2004, р. 225, 506—509).

6. Клеймо на ручці амфори:
 ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ
 ΛΕΩΜΕΔΟΝΤΟΣ
 ΤΟΥ ΕΠΙΔΗΜΟΥ
 ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ

Воно магістратське, в прямокутній рамці чотирехрядкове та рельєфне, правий верхній край відбитий. Леомедонт син Епідема з частиною емблеми вершника (рис. 3: 6). Клейма з таким ім'ям знайдені біля с. Мисове на півночі Керченського півострова і в Пантікапеї, (Авдеєв, Петерс 1983, с. 53, рис. 1: 3). Діяльність Леомедонта зараховують до VIС ХГ і датують (за Н. Ф. Федосеевим; 265 р. до н. е.) 270—260 рр. до н. е., або (за В. І. Кацом) 50-ми — серединою 10-х рр. або 30 р. III ст. до н. е. (Fedoseev 1999, р. 33, table 1: 102; Кац 2007, с. 436; Пуздровский і др. 2013, с. 80; Тюрин 2019, с. 277, рис. 6: 4). Мабуть це 236—235 р. до н. е. (Garlan 2004, р. 210, 441).

ХЕРСОНЕССКИ КЛЕЙМА

7. Клеймо на ручці амфори:
 ΠΑΣΙΩ[ΝΟC]
 [ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ]

Воно магістратське, в прямокутній жолобчастій рамці рельєфне, збереглася частина слова першого рядка (рис. 3: 7). Клейма з ім'ям Пасіона відомі в Херсонесі, виявлені на черепиці (Золотарев 1979, с. 70). Вони так само знайдені на амфорній тарі у сільській окрузі Феодосії (Гаврилов 2011, с. 236: 14). Діяльність Пасіона відносять до ІВ ХГ і датують (за В. Ф. Столбою) часом близько 303—290 рр. до н. е. (Stolba 2005, р. 169, tabl. 2: 93). За В. І. Кацом це 300—285 або 325—287 рр. до н. е. (Кац 1994, табл. XXXIX; кат. 1—93: 4; 2007, с. 442; Пуздровский, Медведев, Ляшук 2010, с. 356, рис. 2: 1). О. В. Фатеев зарахував діяльність цього магістрата до середини 10-х рр. IV ст. до н. е. — початку III ст. до н. е. (Фатеев 2014, табл. 6). На думку автора, дата за В. І. Кацом найвірогідніша.

8. Частина клейма на ручці амфори:
 ΑΣΤΥΝ[ΟΜΟΥΝΤΟC]
 ΑΠΟΛΛ[ΩΝΙΔΑ]
 ΤΟΥ ΑΠ[ΟΛΛΩΝΙΟΥ]

Воно магістратське в прямокутній рамці жолобчасте та трьохрядкове, не збереглася права частина (рис. 3: 8). Діяльність Апполоніда сина Аполлона зараховують до IIIA ХГ і датують: за В. Ф. Столбою часом близько 195—180 рр. до н. е. (Stolba 2005, р. 171, tabl. 2: 17), а за В. І. Кацом це 230—215 або 227—80 рр. до н. е. (Кац 1994, с. 67, 68, табл. VIII; 2007, с. 443; Пуздровский, Медведев, Ляшук 2010, с. 355, рис. 2: 2). О. В. Фатеев датує цього магістрата Апполоніда 90-ми — кінцем 80-х рр. III ст. до н. е. (Фа-

теев 2014, с. 236, табл. 6). За В. І. Кацом дата найвірогідніша.

9. Клеймо на ручці амфори:
 [ΚΑΛΙΣΤΡΑΤΟΥ
 Τ]ΟΥ [ΚΑΛ]ΙΣΤΡΑΤΟΥ
 [ΑΣΤΥ]ΝΟΜΟΥΝΤΟC

Клеймо магістратське в прямокутній жолобчастій рамці трьохрядкове з емблемою у вигляді виноградного грона, частина букв у всіх рядках не збереглася (рис. 3: 9). В. Ф. Столба зараховує діяльність Калістрата сина Калістрата до ІВ ХГ, що за часом 230—206 рр. до н. е. (Stolba 2005, р. 170, tabl. 2: 66). За В. І. Кацом це 262—237 або 239—228 рр. до н. е. (Кац 1994, с. 48, 101, табл. XXX; кат. 1—66: 1; 2007, с. 442; Пуздровский, Медведев, Ляшук 2011, с. 281, рис. 1: 1). Вірогідніше це 239—228 рр. до н. е.

10. Клеймо на ручці амфори:
 ΗΡ

(ретроградно) в прямокутній рамці, жолобчасте рельєфне монограмне, складається з двох букв Η та Ρ — ретроградно (рис. 3: 10) — ІА ХГ і датовано 285—272 або 286—273 рр. до н. е. (Кац 1994, с. 49, 121, табл. СII; кат. 2а—16: 4; 2007, с. 442; Пуздровский, Медведев, Ляшук 2011, с. 281, рис. 1: 2).

11. Клеймо на ручці амфори:
 ΑC]ΤΥΝ[ΟΜΟΥΝΤΟC].

Решта рядків не збереглася (рис. 3: 11).

12. Клеймо на ручці амфори:
 ΠΑ

в прямокутній рамці: жолобчасте рельєфне у вигляді монограми, складається з двох букв Π та Α (рис. 3: 12) — група Π Α ХГ, яку датують 285—272 або 286—273 рр. до н. е. (Кац 1994, с. 49, 54, табл. CIV; кат. 2а—32: 6; 2007, с. 442; Пуздровский, Ляшук, Медведев 2012, 104, рис. 1: 1).

13. Клеймо на ручці амфори:
 [Π]ΑΣΙΩΝΟC
 ΑC [ΤΥΝΟΜΟΥ]

Воно магістратське в жолобчастої прямокутній рамці рельєфне, в першому рядку не збереглася перша буква, а у другому рядку збереглися перші дві букви (рис. 3: 13). Діяльність Пасіона зараховують до ІВ ХГ, за часом — 303—290 рр. до н. е. (Stolba 2005, р. 169, tabl. 2: 93). За В. І. Кацом, це 325—287 або 300—285 рр. до н. е. (Кац 1994, табл. XXXIX; кат. 1—93: 4; 2007, с. 442; Гаврилов 2011, с. 236). О. В. Фатеев діяльність даного магістрата відносить до середини 10-х рр. IV ст. до н. е. — початку III ст. до н. е. (Фатеев 2014, с. 236). На думку автора, дата за В. І. Кацом найвірогідніша.

14. Клеймо на ручці амфори:
 ΔΕΛΦΟΥ ΤΟΥ
 [ΙΣΤΡΩΝΟC]
 ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ[ΝΤΟC]

Клеймо магістратське в прямокутній рамці, збереглися 2 рядки, в нижньому рядку не збереглися останні 4 літери (рис. 3: 14). Діяльність астинома Делфоса — ІІГ ХГ, дата: 237—230 або

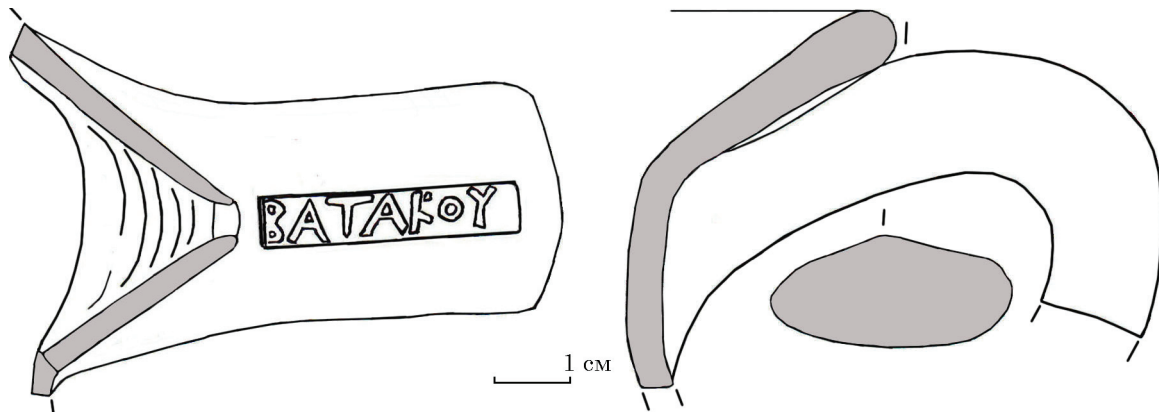

Рис. 4. Клеймо на фрагменті ручки херсонеського мірного глечика

239—228 рр. до н. е. (Кац 1994, с. 66, табл. XV; кат. 1—34; 2007, с. 442). Дещо іншу дату пропонує В. Ф. Столба — 205—196 рр. до н. е. (Stolba 2005, р. 170, tabl. 2: 37). На нашу думку це 239—228 рр. до н. е.

15. Клеймо на ручці херсонеської амфори:

[ΗΡΟ]ΞΕ ΝΟΥ
[ΑΣΤ]ΥΝΟΜΟΥ

Клеймо рельєфне, жолобчате, двустрочне, відбиток нечіткий, початок легенди відтиснений слабо. Астином Героксен (рис. 3: 15). Належить до ХГ ІВ — 315—300 рр. до н. е. або ІВ — 325—287 рр. до н. е. (Кац 1994, с. 98, табл. XXVI; кат. 58: 3; 2007, с. 442). В. Ф. Столба датує це клемо 321—304 рр. до н. е. (Stolba 2005, р. 168, tab. 2: 58) За О. В. Фатєєвим це середина 10-х рр. IV — початок III ст. до н. е. (Фатєєв 2014, с. 236, табл. 6).

16. Фрагмент клейма на ручці херсонеської амфори:

...ΟΥ
[ΑΣΤΥΝ]ΟΜΟ[Υ]

Клеймо рельєфне, жолобчате, двустрочне, відбиток нечіткий, початок легенди не відтиснувся (рис. 3: 16).

17. Клеймо на ручці мірного глечика:

ΒΑΤΑΚΟΥ

(рис. 3: 17; 4). Спочатку клеймо визначено авторами, як синопське і за часом зараховано до першої половини II ст. до н. е. (Пуздровский, Медведев, Ляшук 2010, с. 356, рис. 2: 3). Цікаво, що відбиток увігнутий, що характерно для херсонеських клейм. Ангоб на амфорах та чорні включення в складі глини — як і у синопській. Можливо в результаті тісних торговельних кон-

тактів між Сінопою та Херсонесом, такий матеріал міг бути завезений. І синопські гончари працювали в херсонеських майстернях зі своїм привезеним матеріалом (Борисова 1955, с. 145; Федосеев 1993, с. 87; 2005, с. 337). Клейм виробництва Сінопи на мірних глечиках, на жаль відомо не багато (Федосеев 1991, с. 244—246, рис. 1: 1). За морфології та технікою виконання, близькі клейма на мірних глечиках походять з фоддів Херсонеського заповідника. Імена фабрикантів на цих клеймах раніше невідомі (Тюрин, друкується). Відповідно, центром виробництва цього клейма треба розглядати Херсонес, і датувати виходячи з вище зазначеного в межах другої половини III ст. до н. е.

А що стосується імені на клеймі, то воно згадується в Ольвії у лапідарному епонімному списку як родове ім'я — Βάτακος, Βατάκου (Николаев 1916, с. 68, 252). Можливо, у Херсонесі знаходився один з представників роду Батаків, який мав Ольвійське походження і був обраний на посаду агораномом. На користь такого припущення можуть служити дані про наявність політичного союзу між Херсонесом та Ольвією у кінці III — на початку II ст. до н. е. (Ланцов 1994, с. 94; Уженцев 2006, с. 120).

Питання пов'язані, з вивченням гончарних глечиків з клеймами протягом десятків років, залишаються слабо вивченим і публікацій про них не багато. В античних центрах Північного Причорномор'я існували магістратури агораномів, судячи з наявності таких клейм на амфорах і тонкостінних гончарних судинах (Цехмистренко 1971, с. 74; Федосеев 2005, с. 337; Ковальчук 2012, с. 220). Значна кількість клейм на гончарній посуді походить з території Ольвії, та незначна з Боспорського царства (Федосеев 2008, с. 63; Ковальчук 2012, с. 220). Наприклад, до недавнього часу в колекціях із самої Сінопи, агораномні клейма не відомі, а за її межами не значна їх кількість. І все це збігається з періодом широкої торгової активності Сінопи з іншими містами Причорномор'я (Garlan, Kara 2004; Федосеев 2008, с. 57—61). У містах Причорномор'я та Криму, починаючи з

другої половини III ст. до н. е. клейма на мірних судинах могли супроводжуватися анепіграфним клеймом (Щехмистренко 1971, с. 23; Буйських 2012, рис. 5: 2; Масленников 2011, с. 274). Хоча і не у всіх випадках судини з окремими анепіграфними клеймами могли бути мірними (Масленников 2011, с. 274).

У античних містах Північного Причорномор'я існувала магістратура агораномів, однією з функцій яких був контроль гончарного виробництва та контроль мірної системи (метрології), організації і контролю торгових відносин міських магістратур. Виходячи з вище сказаного, можна стверджувати що агораномні клейма на амфорній тарі і мірному посуді, знайдені в античних містах Північного Причорномор'я, підтверджують наявність таких магістратур (Борисова 1955, с. 145; Рубан 1982, с. 35; Корovina 2002, с. 62; Федосеев 2008, с. 62; Ковальчук 2012, с. 220; Ручинская 2017, с. 76). А мала кількість посудин з такими клеймами, передбачає, що вони були еталонами (стандартами) і служили для потреб ринку та були виготовлені на замовлення агораномів (Федосеев 2017b, с. 391—392). Поява мірних судин із клеймами приблизно в один і той же час, можливо це свідчить про широкі межполісні зв'язки (Федосеев 1991, с. 247).

РОДОСЬКЕ КЛЕЙМО

18. Клеймо на ручці амфори:

ΕΠΙ ΕΞΕ| ΝΟΦΑ(ΝΤΟΣ)Ι

емблема зліва від легенди: голова Геліоса в променях вправо. Воно магістратське рельєфне та дворядкове, відбиток нечіткий і накладено двічі або розмазаний. Закінчення верхнього рядка здвоєні, нечіткі (рис. 3: 18). Раніше помилково прочитано як ΕΠΙ ΕΥΑΝΟΡΑΙ та зараховано до VC XГ, близько 119 р. до н. е. (Медведев 2019, с. 23). Але клеймо слід зарахувати до ΠΒ XГ, близько 210 р. до н. е.¹ (Finkielsztein 2001, р. 191, tab. 18; Кац 2007, с. 420).

На жаль не всі клейма походять з (in situ) культурних шарів поселення, а деякі з порушених шарів та підйомного матеріалу, або грабіжницьких відвалів. Проте, з меншою або більшою часткою ймовірності їх можна розподілити за періодами функціонування пам'ятника.

Культурний шар *горизонту D* відноситься до часу виникнення і функціонування античної садиби, яка належала до Херсонеської хори, судячи по будівельним залишкам і археологічному матеріалу з культурного шару з приміщень і господарських ям. За часом існування, цей період можна віднести до останньої чверті, кінця IV — першої чверті або третини III ст. до н. е.

Поселення (садиба), після нетривалого періоду функціонування (50—70 років), гине, а населення залишає садибу. Будівництво і функціонування садиби збігається з економічним зростанням і збільшенням населення Херсонеського поліса і його хори. В Херсонесі у цей час відбувається загострення внутрішньополітичної боротьби (в кінці IV — початку III ст. до н. е.). Відбувається захоплення влади олігархами (з третьої чверті IV ст. н. е. — 18 років олігархічного правління). У зв'язку з цим відбуваються зіткнення протидіючих партій. Наслідки простежуються на пам'ятниках хори Херсонеса (Кутайсов 2004, с. 117; Уженцев 2006, с. 114, 117).

Кінець періоду економічного процвітання відбувається у 70-х рр. III ст. до н. е. та намічається криза, яка можливо супроводжується погіршенням клімату та зовнішньополітичної ситуацією, зв'язаною з розгромом хори Херсонеса варварами (Ланцов 1994, с. 91—92; Кутайсов 2004, с. 122; Уженцев 2006, с. 115, 117; Туровский 2017, с. 269). Аналогічна ситуація простежується в усьому Північному Причорномор'ї. Раніше на думку вчених, у цей час, занепадає Велика Скіфія (Кутайсов 2004, с. 120—121). Теорія повної загибелі Великої Скіфії, в останній час перестає бути актуальною. Залишаються окремі анклави, це підтверджують дослідження скіфського курганного некрополю біля с. Глинне III—II ст. до н. е. а також курганів групи «Сад» і «Водовод» що на лівому березі Нижнього Дністра, та Ак-Кайської фортеці що в Криму цього ж часу, та окрім курганів у Передгірному Криму, які заповнюють частково цю лагуну (Тельнов и др. 2016, с. 1002; Зайцев 2017a, с. 130; 2017b, с. 179—181; Иванчик 2017, с. 54; Мордвинцева 2017, с. 211—212; Колтухов 2019, с. 318; Кропотов, Лесков 2006, с. 38; Кропотов 2009, с. 221; Синика и др. 2020, с. 402—403; Медведев 2020, с. 149).

До *періоду D* можна віднести два херсонеських клейма магістрату Пасіона і Героксена та два не магістратських монограмних, синопські клейма: можливо астинома Гестієя I.

Після періоду економічної кризи на хорі Херсонеса приходить нове населення — у процесі реколонізації. З цим періодом пов'язаний *горизонт C*, який виражений перебудовами на садибі, появою нових кладок з використанням каменю зі старих (більш примітивних на відміну від попередніх) прибудованих к більш раннім спорудам (археологічний матеріал з культурного шару і господарських ям). Цей період, можна датувати часом з останньої третини, кінця III ст. до н. е. — до початку, першої чверті, половини II ст. до н. е. Період життя цього населення близько 50—70 років, закінчується загибеллю.

На прикінці другої третини або в середині 30-х рр. III ст. до н. е. економічна ситуація в Херсонеській державі поліпшується, можливо

1. Після детальнішого вивчення написання, змушений погодитися з зауваженнями рецензента в прочитанні цього клейма.

це пов'язано, зі стабілізацією у зовнішньополітичних відносинах з варварським населенням і як раніш вважалось, поліпшення клімату. Хоча теорія кліматичної кризи, на думку деяких вчених неспроможна (Тельнов и др, 2016, с. 1002; Зайцев 2017а, с. 130). Ці події, сприяли відновленню життя на хорі Херсонеса і Боспора, хоча і в менших масштабах. Це збіглося з утворенням в Криму нового пінноскіфського царства, після занепаду Ак-Кайської фортеці на межі з Боспорським царством (Пуздровский 2001, с. 88; Ланцов 1994, с. 92; Кутайсов 2004, с. 124; Уженцев 2006, с. 119; Зайцев 2017б, с. 181).

Не виключено що у процесі повторного заселення, брало участь і варварське населення, що оселилося на поселенні Віліно (Розсадне). Про що свідчить, наприклад, більш груба і примітивна техніка кладок та велика кількість ліпної кераміки. У першій половині II ст. до н. е. на багатьох поселеннях і садибах Західного Криму на хорі Херсонеса життя припиняється в результаті військових конфліктів і експансії пізніх скіфів (Ланцов 1994, с. 93; Пуздровский 2001, с. 89; Кутайсов 2004, с. 126; Уженцев 2006, с. 121; Зайцев 2017б, с. 181).

З *горизонтом С* можна пов'язати синопські клейма: з астиномом Гестієм сином Артемідора і Леомедоном сином Епідема, Ксенофантом, фабрикантом Хабрієм, клеймо з триножником. Також, херсонеські клейма з іменами магістратів Аполлоніда сина Аполлонія і два клейма з іменами: Калістрата сина Калістрата і Делфоса сина Істрона (знайдено у кладці стіни), та клеймо з ім'ям Батака.

Горизонти В і А пов'язані з приходом населення пінноскіфської культури, також відбуваються перебудови, нівелювання сирцевих розвалин, використовується цистерна як склеп, про що свідчать будівельні залишки землянки, археологічний матеріал з культурного шару і господарських ям. Початок функціонування життєдіяльності на садибі пізніх скіфів, можна віднести до кінця II ст. до н. е. — початку I ст. н. е. (горизонт В).

Наступний будівельний (А) етап пов'язаний з життям в перші століття н. е. Життя на поселенні триває до середини III ст. до н. е.

У другій половині II ст. до н. е., практично вся територія далекої хори Херсонеса потрапляє у володіння пізніх скіфів (Зайцев 1999, с. 136; 2017, с. 130; Колтухов 1999, с. 19; Кутайсов 2004, с. 126; Уженцев 2006, с. 122; Пуздровский 2007, с. 16; Мордвинцева 2017, с. 212). Ці події збігаються, за часом, з виникненням пінноскіфського Усть-Альмінського городища. Яке розташоване біля гирла р. Альма у 3,5 км на захід від поселення Віліно (Розсадне; рис. 1) на березі моря. Та можливо, воно було засновано на місті античної садиби IV ст. до н. е. (Высотская, 1994, с. 10; Смекалова 2017, с. 132). Далі, Херсонесска держава опиняється

в ізоляції і його громадяни звертаються до Митридата VI Євпатора за допомогою. Прибувають війська на чолі із Діофантом і проводять бойові дії проти пізніх скіфів (Высотская 1994, с. 139; Пуздровский 2001, с. 95; Зайцев 2003, с. 60). Після закінчення Митридатових воєн відбувається остаточне приєднання Кримської Скіфії до Понтийського царства і землі Північно-Західного Криму повертаються до Херсонесу, хоча археологічна ситуація говорить про дещо іншу ситуацію. Знаходження Понтийських гарнізонів було нечисленим і не тривалим в Західному Криму (Пуздровский 2001, с. 98; Уженцев 2006, с. 126, 127; Зайцев 2017, с. 130; Мордвинцева 2017, с. 212). У I ст. н. е. Херсонес та велика частина Криму, знаходилося під контролем Боспорського царства і території пінноскіфського царства включно (Strabo VII: 4, 3, 5, 7; Колтухов 1999, с. 100; Пуздровский 2001, с. 99; Зайцев 2017а, с. 181; Мордвинцева 2017, с. 212). Кримська Скіфія у зв'язку з цим, брала участь в Римсько-Боспорській війні на стороні Боспору. Рим проводить військові дії в Західному Криму. В результаті чого, постраждали прибережні пінноскіфські міста і поселення. Не дивлячись на військові дії Риму у Південно-Західному Криму, він залишався під контролем пізніх скіфів (Пуздровский 2001, с. 103, 105). На Кримський півострів, проникають нові хвилі кочівників. Це відбувається, починаючи з другої половини I ст. н. е., і в подальшому позначиться на зовнішності матеріальної культури пізніх скіфів (Колтухов 1999, с. 100; Пуздровский 2001, с. 104; 2007, с. 199).

У другій половині II — першій половині III ст. н. е. в освоєнні нових районів Центрального і Південно-Західного Криму беруть участь сармати або сармато-меоти. Швидше за все, Західний Крим залишався під контролем Боспора (Пуздровский, 2001, 112—113; Зайцев 2017, с. 130; Мордвинцева 2017, с. 212).

Поселення Віліно (Розсадне) є одним з важливих об'єктів для розробки питань періодизації і хронології у системі хори Херсонеса та в Західному Криму, потім у питаннях пов'язаних з визначенням меж Херсонеської держави. Так само, проблеми пов'язані з дослідженням торгових зв'язків з античними центрами Причорномор'я і Середземномор'я. А крім цього, питань пов'язаних з вивченням греко-варварських взаємин в Західному Криму в епоху еллінізму, римського часу та ін. Тому керамічні клейма на амфорній тарі з культурного шару і господарських ям виявлені на пам'ятнику, є важливими джерелами (хроноіндикаторами) в рішенні вищеперелічених питань¹.

1. Висловлюю подяку А. В. Гаврилову за допомогу у визначенні деяких клейм. Так само дякую рецензента, за зауваження і поради, які допомогли покращити статтю і виправити деякі помилки.

ЛІТЕРАТУРА

- Авдеев, А. Г., Петерс, Б. Г. 1983. Клейма на амфорах у с. Мысовое. *Краткие сообщения Института археологии*, 174, с. 51-55.
- Борисова, В. В. 1955. К вопросу об астиномах Херсонеса. *Вестник древней истории*, 2, с. 143-148.
- Буйских, С. Б. 2012. Серая гончарная керамика Боспора. (попытка осмысления на фоне Северного Причерноморья). *Боспорские исследования*, XXVI, с. 22-57.
- Высотская, Т. Н. 1994. *Усть-Альминское городище и некрополь*. Киев: Киевская Академия Евробизнеса.
- Гаврилов, А. В. 2011. *Амфорные клейма округи античной Феодосии (материалы к хронологии археологических памятников)*. Археологический альманах, 24. Донецк: Донбасс.
- Зайцев, Ю. П. 1999. Скилур и его царство (новые открытия и новые проблемы). *Вестник древней истории*, 2, с. 128-148.
- Зайцев, Ю. П. 2003. *Неаполь Скифский (II в. до н. э. — III в. н. э.)*. Симферополь: Универсум.
- Зайцев, Ю. П. 2017а. Крепость Ак-кая в эпоху эллинизма. В: Зайцев, Ю. П. (ред.). *Крым в эпоху эллинизма. Межкультурные процессы по данным новейших археологических исследований*. Симферополь: Тарпан, с. 121-131.
- Зайцев, Ю. П. 2017б. Крепость Ак-Кая / Вишенное в контексте позднескифской культуры Крыма. В: Иванчик, А. И., Мордвинцева, В. И. (ред.). *Крымская Скифия в системе культурных связей между Востоком и Западом (III в. до н. э. — VII в. н. э.)*. Москва; Симферополь: Зуева Т. В., с. 166-182.
- Золоторев, М. И. 1979. Керамические клейма из раскопок Северо-восточного района Херсонеса в 1974—1975 гг. *Краткие сообщения Института археологии*, 159, с. 66-73.
- Иванчик, А. И. 2017. Крымская Скифия III—II вв. до н. э. и ее отношения с греческими государствами Северного Причерноморья. В: Иванчик, А. И., Мордвинцева, В. И. (ред.). *Крымская Скифия в системе культурных связей между Востоком и Западом (III в. до н. э. — VII в. н. э.)*. Москва; Симферополь: Зуева Т. В., с. 34-55.
- Кац, В. И. 1994. *Керамические клейма Херсонеса Таврического*. Саратов: СГУ.
- Кац, В. И. 2007. *Греческие керамические клейма эпохи классики эллинизма (опыт комплексного изучения)*. Боспорские исследования, XVIII. Симферополь; Керчь.
- Ковальчук, А. В. 2012. Боспорские мерные сосуды IV—III вв. до н. э. *Древности Боспора*, 16, с. 220-238.
- Колтухов, С. Г. 1999. *Укрепления Крымской Скифии*. Симферополь: Сонат.
- Колтухов, С. Г., Зубар, В. М., Миц, В. Л. 1992. Новый район хори Херсонеса эллинистического периода. *Археология*, 2, с. 85-94.
- Коровина, А. К. 2002. *Гермонасса: античный город на Таманском полуострове*. Москва: ГМИИ им. Пушкина.
- Кропотов, В. В. 2009. Курган с «коллективным погребением» IV в. до н. э. в Предгорном Крыму. В: Бессонова, С. С. (ред.). *Эпоха раннего железа*. Киев; Полтава: ИА НАН Украины, с. 200-221.
- Кропотов, В. В., Лесков, А. М. 2006. Курган с «коллективным погребением» у с. Кринички (по материалам работ 1957 г.). *Культура народов Причерноморья*, 84, с. 25-39.
- Кутайсов, В. А. 2004. *Керкинитиды в античную эпоху*. Киев: Korwin-Press.
- Ланцов, С. Б. 1994. Античное поселение Ново-Федоровка и некоторые вопросы истории херсонесской хоры. В: Кутайсов, В. А. (ред.). *Северо-Западный Крым в античную эпоху*. Киев: Киевская Академия Евробизнеса, с. 71-104.
- Масленников, А. А. 2011. Отгиски перстной-печатей и другие анэпиграфные клейма на некоторых типах керамики из раскопок сельских поселений Крымского Приазовья. *Проблемы истории филологии и культуры*, 4 (34), с. 264-276.
- Медведев, Г. В. 2019. Водосборная цистерна эллинистического времени с поселения Вилино (Рассадное) — как погребальное сооружение позднескифской культуры. *Етiнак*, 3 (27), с. 9-46.
- Медведев, Г. В. 2020. Каменный подкуранный склеп с плато Капак-Таш. *Херсонесский сборник*, XXI, с. 141-168.
- Мордвинцева, В. И. 2017. Культурно-исторические процессы в «варварских» социумах Крыма по материалам погребальных комплексов элиты III в. до н. э. — III в. н. э. В: Иванчик, А. И., Мордвинцева, В. И. (ред.). *Крымская Скифия в системе культурных связей между Востоком и Западом (III в. до н. э. — VII в. н. э.)*. Москва; Симферополь: Зуева Т. В., с. 183-212.
- Николаев, Н. И. 2016. *Просопография Ольвии Понтийской V в. до н. э. — I в. н. э.* Киев: О. Филок.
- Пуздровский, А. Е. 2001. Политическая история Крымской Скифии во II в. до н. э. — III в. н. э. *Вестник древней истории*, 3, с. 86-118.
- Пуздровский, А. Е. 2007. *Крымская Скифия II в. до н. э. — III в. до н. э. Погребальные памятники*. Симферополь: Бизнес-Информ.
- Пуздровский, А. Е., Медведев, Г. В., Соломоненко, А. Е., Труфанов, А. А. 2009. Охранные исследования Альминской экспедиции в 2008 г. *Археологічні дослідження в Україні 2008 р.*, с. 248-250.
- Пуздровский, А. Е., Медведев, Г. В., Ляшук, П. М. 2010. Охранные исследования на городище Вилино в 2009 г. *Археологічні дослідження в Україні 2009 р.*, с. 355-356.
- Пуздровский, А. Е., Медведев, Г. В., Ляшук, П. М. 2011. Охранные исследования на городище Вилино (Рассадное) в 2010 г. *Археологічні дослідження в Україні 2010 р.*, с. 281-282.
- Пуздровский, А. Е., Ляшук, П. М., Медведев, Г. В. 2012. Охранные исследования на городище Вилино (Рассадное). *Археологічні дослідження в Україні 2011 р.*, с. 104-105.
- Пуздровский, А. Е., Ляшук, П. М., Масюта, Д. А., Медведев, Г. В. 2013. Охранные исследования на городище Вилино (Рассадное). *Археологічні дослідження в Україні 2012 р.*, с. 80-81.
- Пуздровский, А. Е., Медведев, Г. В., Ляшук, П. М., Масюта, Д. А. 2014. Охранные исследования на городище Вилино (Рассадное). *Археологічні дослідження в Україні 2013 р.*, с. 71-72.
- Рубан, В. В. 1982. Магістратура агораномів в Ольвії. *Археологія*, 39, с. 30-40.
- Ручинская, О. А. 2017. *Культура и общество греческих городов Северного Причерноморья (VI в. до н. э. — IV в. н. э.)*. Харьков: Майдан.
- Синика, В. С., Лысенко, С. Д., Разумов, С. Н., Тельнов, Н. П. 2020. Скифские курганы 18 и 19 группы «Водовод» в Нижнем Поднестровье. *Етiнак*, 1 (29), с. 392-406.
- Смекалова, Т. Н. 2017. Система расселения, пространственная структура и хозяйственные типы поздних скифов Крыма. В: Иванчик, А. И., Мордвинцева, В. И. (ред.). *Крымская Скифия в системе*

культурных связей между Востоком и Западом (III в. до н. э. — VII в. н. э.). Москва; Симферополь: Зуева Т. В., с. 132-133.

Тельнов, Н. П., Четвериков, И. А., Синика, В. С. 2016. Скифский могильник III—II вв. до н. э. у с. Глинное. Тирасполь: Stratum plus.

Туровский, Е. Я. 2017. Херсонес Таврический во второй четверти III в. до н. э. В: Костромичев, Д. А. (ред.). *Атичні реліквії Херсонеса: відкриття, знахідки, теорії. Матеріали наукової конференції 10—12 жовтня 2017 року*. Севастополь, с. 269-275.

Тюрин, М. И. 2019. Раскопки античного укрепления Масляная гора в 2018 г. *История и археология Крыма*, XI, с. 275-286.

Уженцев, В. Б. 2006. *Эллины и варвары Прекрасной Гавани (Калос-Лимен в IV в. до н. э. — II в. н. э.)*. Симферополь: Сонат.

Фатеев, О. В. 2014. Хронология амфорных клейм Херсонеса конца IV — начала III вв. до н. э. (исследование комплексов и комплексные исследования). *Stratum plus*, 3, с. 223-244.

Федосеев, Н. Ф. 1991. Три новых клейма на тонкостенных сосудах. *Советская археология*, 2, с. 244-247.

Федосеев, Н. Ф. 1993. Уточненный список магистратов, контролировавших керамическое производство в Синопе. *Вестник древней истории*, 2, с. 85-104.

Федосеев, Н. Ф. 2005. Мерные сосуды Херсонеса Таврического. *Херсонесский сборник*, XIV, с. 337-340.

Федосеев, Н. Ф. 2008. Агрономы Синопы. In: Avram, A., Lungu, V., Neagu, M. (eds.). *Φιλισο Χαριν. Mélanges a la mémoire de Niculae Conovici*. Călărași, с. 57-70.

Федосеев, Н. Ф. 2017а. Керамические клейма с поселения «Полянка» в Восточном Крыму. В: Иванчик, А. И., Мордвинцева, В. И. (ред.). *Крымская Скифия в системе культурных связей между Востоком и Западом (III в. до н. э. — VII в. н. э.)*. Москва; Симферополь: Зуева Т. В., с. 169-250.

Федосеев, Н. Ф. 1917б. О характере клеймения керамики. *Древности Боспора*, 21, с. 384-397.

Цехмистренко, В. И. 1971. Заметки о синопских клеймах. *Советская археология*, 3, с. 67-75.

Fedoseev, N. F. 1999. Classification des timbres astinomiens de Sinope. *Production et commerce des amfores anciennes en mer noire*, 1, p. 27-35.

Garlan, Y., Kara, H. 2004. *Les timbres céramiques sinopéens sur amphores et sur tuiles trouvés a Sinope*. Varia Anatolica, XVI; Corpus international des timbres amphoriques, 10. Paris: De Boccard.

Finkielsztejn, G. 2001. *Chronologie détaillée et revue des éponymes amphoriques rhodiens. de 270 a 108 av. J.-C. environ. Premier bilan*. British Archaeological Reports International Series, 990. Oxford: Archaeopress.

Stolba, V. F. 2005. Hellenistic Chersonesos: Towards Establishing a Local Chronology. In: Stolba, V. F., Hannestad, L. (eds.). *Chronologies of the Black Sea Area in the period c. 400—100 BC*. Aarhus: Aarhus University, p. 153-322.

REFERENCES

Avdeev, A. G., Peters, B. G. 1983. Клейма на амфорах у с. Мысовое. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii*, 174, с. 51-55.

Borisova, V. V. 1955. К вопросу об астиномах Херсонеса. *Vestnik drevnei istorii*, 2, с. 143-148.

Buiskikh, S. B. 2012. Seraia goncharnaia keramika Bospora. (popytka osmysleniia na fone Severnogo Prichernomoria). *Bosporskie issledovaniia*, XXVI, s. 22-57.

Vysotskaia, T. N. 1994. *Ust-Almynskoe gorodishche i nekropol*. Kiev: Kievskaiia Akademiia Evrobiznesa.

Gavrilov, A. V. 2011. *Amfornye kleima okrugii antichnoi Feodosii (materialy k khronologii arkheologicheskikh pamiatnikov)*. Arkheologicheskii almanakh, 24. Donetsk: Donbass.

Zaitsev, Iu. P. 1999. Skilur i ego tsarstvo (novye otkrytiia i novye problemy). *Vestnik drevnei istorii*, 2, s. 128-148.

Zaitsev, Iu. P. 2003. *Neapol Skifskii (II v. do n. e. — III v. n. e.)*. Simferopol: Universum.

Zaitsev, Iu. P. 2017а. Крепост Ак-Каия в эпоху эллинизма. In: Zaitsev, Iu. P. (ed.). *Krym v epokhu ellinizma. Mezskulturnnye protsessy po dannym noveishikh arkheologicheskikh issledovaniu*. Simferopol: Tarpan, s. 121-131.

Zaitsev, Iu. P. 2017б. Крепост Ак-Каия / Vishennoe v kontekste pozdneskifskoi kultury Kryma. In: Ivanchik, A. I., Mordvintseva, V. I. (eds.). *Krymskaia Skifia v sisteme kulturnykh sviazei mezhdu Vostokom i Zapadom (III v. do n. e. — VII v. n. e.)*. Moskva; Simferopol: Zueva T. V., s. 166-182.

Zolotorev, M. I. 1979. Keramicheskie kleima iz raskopok Severo-vostochnogo raiona Khersonesa v 1974—1975 gg. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii*, 159, s. 66-73.

Ivanchik, A. I. 2017. Krymskaia Skifia III—II vv. do n. e. i ee otnosheniia s grecheskimi gosudarstvami Severnogo Prichernomoria. In: Ivanchik, A. I., Mordvintseva, V. I. (eds.). *Krymskaia Skifia v sisteme kulturnykh sviazei mezhdu Vostokom i Zapadom (III v. do n. e. — VII v. n. e.)*. Moskva; Simferopol: Zueva T. V., s. 34-55.

Kats, V. I. 1994. *Keramicheskie kleima Khersonesa Tavricheskogo*. Saratov: SGU.

Kats, V. I. 2007. *Grecheskie keramicheskie kleima epokhi klassiki ellinizma (opyt kompleksnogo izucheniia)*. Bosporskie issledovaniia, XVIII. Simferopol; Kerch.

Kovalchuk, A. V. 2012. Bosporskie mernye sosudy IV—III v. do n. e. *Drevnosti Bospora*, 16, s. 220-238.

Koltukhov, S. G. 1999. *Ukrepleniia Krymskoi Skifii*. Simferopol: Sonat.

Koltukhov, S. H., Zubar, V. M., Myts, V. L. 1992. Novyi raion khory Khersonesa ellinistychnoho periodu. *Arkheologia*, 2, s. 85-94.

Korovina, A. K. 2002. *Germonassa: antichnyi gorod na Tamanskom poluostrove*. Moskva: GMII im. Pushkina.

Kropotov, V. V. 2009. Kurgan s «kollektivnym pogrebeniem» IV v. do n. e. v Predgornom Krymu. In: Bessonova, S. S. (ed.). *Epokha rannego zheleza*. Kiev; Poltava: IA NAN Ukrainy, s. 200-221.

Kropotov, V. V., Leskov, A. M. 2006. Kurgan s «kollektivnym pogrebeniem» u s. Krinichki (po materialam rabot 1957 g.). *Kultura narodov Prichernomoria*, 84, s. 25-39.

Kutaisov, V. A. 2004. *Kerkinitida v antichnuiu epokhu*. Kiev: Korwin-Press.

Lantsov, S. B. 1994. Antichnoe poselenie Novo-Fedorovka i nekotorye voprosy istorii khersonesskoi khory. In: Kutaisov, V. A. (ed.). *Severo-Zapadniy Krym v antichnuiu epokhu*. Kiev: Kievskaiia Akademiia Evrobiznesa, s. 71-104.

Maslennikov, A. A. 2011. Ottiski perstnei-pechatei i drugie anepigrafnye kleima na nekotorykh tipakh keramiki iz raskopok selskikh poselenii Krymskogo Priazovia. *Problemy istorii filologii i kultury*, 4 (34), s. 264-276.

Medvedev, G. V. 2019. Vodobornaia tsisterna ellinisticheskogo vremeni s poseleniia Vilino (Rassadnoe) — kak pogrebalnoe sooruzhenie pozdneskifskoi kultury. *Eminak*, 3 (27), s. 9-46.

Medvedev, G. V. 2020. Kamennyi podkurgannyi sklep s plato Kapak-Tash. *Khersonesskii sbornik*, XXI, s. 141-168.

Mordvintseva, V. I. 2017. Kulturno-istoricheskie protsessy v «varvarkikh» sotsiumakh Kryma po materialam pogrebalnykh kompleksov elity III v. do n. e. — III v. n. e. In: Ivanchik, A. I., Mordvintseva, V. I. (eds.). *Krymskaia Skifia v sisteme kulturnykh sviazei mezhdu Vostokom i Zapadom (III v. do n. e. — VII v. n. e.)*. Moskva; Simferopol: Zueva T. V., s. 183-212.

Nikolaev, N. I. 2016. *Prosopografiia Olvii Pontiiskoi V v. do n. e. — I v. n. e.* Kiev: O. Filiuk.

Puzdrovskii, A. E. 2001. Politicheskaia istoriia Krymskoi Skifii vo II v. do n. e. — III v. n. e. *Vestnik drevnei istorii*, 3, s. 86-118.

Puzdrovskii, A. E. 2007. *Krymskaia Skifiia II v. do n. e. — III v. do n. e. Pogrebalnye pamiatniki*. Simferopol: Biznes-Inform.

Puzdrovskii, A. E., Medvedev, G. V., Solomonenko, A. E., Trufanov, A. A. 2009. Okhrannye issledovaniia Alminskoi ekspeditsii v 2008 g. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2008 r.*, s. 248-250.

Puzdrovskii, A. E., Medvedev, G. V., Liashuk, P. M. 2010. Okhrannye issledovaniia na gorodishche Vilino v 2009 g. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2009 r.*, s. 355-356.

Puzdrovskii, A. E., Medvedev, G. V., Liashuk, P. M. 2011. Okhrannye issledovaniia na gorodishche Vilino (Rassadnoe) v 2010 g. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2010 r.*, s. 281-282.

Puzdrovskii, A. E., Liashuk, P. M., Medvedev, G. V. 2012. Okhrannye issledovaniia na gorodishche Vilino (Rassadnoe). *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2011 r.*, s. 104-105.

Puzdrovskii, A. E., Liashuk, P. M., Masiuta, D. A., Medvedev, G. V. 2013. Okhrannye issledovaniia na gorodishche Vilino (Rassadnoe). *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2012 r.*, s. 80-81.

Puzdrovskii, A. E., Medvedev, G. V., Liashuk, P. M., Masiuta, D. A. 2014. Okhrannye issledovaniia na gorodishche Vilino (Rassadnoe). *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2013 r.*, s. 71-72.

Ruban, V. V. 1982. Mahistratura ahoranomiv v Olvii. *Arkheolohiia*, 39, s. 30-40.

Ruchinskaia, O. A. 2017. *Kultura i obshchestvo grecheskikh gorodov Severnogo Prichernomoria (VI v. do n. e. — IV v. n. e.)*. Kharkov: Maidan.

Sinika, V. S., Lysenko, S. D., Razumov, S. N., Telnov, N. P. 2020. Skifskie kurgany 18 i 19 gruppy «Vodovod» v Nizhnem Podnestrove. *Eminak*, 1 (29), s. 392-406.

Smekalova, T. N. 2017. Sistema rasseleniia, prostranstvennaia struktura i khoziaistvennye tipy pozdnykh skifov Kryma. In: Ivanchik, A. I., Mordvintseva, V. I. (eds.). *Krymskaia Skifiia v sisteme kulturnykh svyazei mezhdru Vostokom i Zapadom (III v. do n. e. — VII v. n. e.)*. Moskva; Simferopol: Zueva T. V., s. 132-133.

Telnov, N. P., Chetverikov, I. A., Sinika, V. S. 2016. *Skifskii mogilnik III—II vv. do n. e. u s. Glinnoe*. Tiraspol: Stratum plus.

Turovskii, E. Ia. 2017. Khersones Tavricheskii vo vtoroi chetverti III v. do n. e. In: Kostromichev, D. A. (ed.). *Atichnye relikvii Khersonesa: otkrytiia, nakhodki, teorii. Materialy nauchnoi konferentsii 10—12 oktiabria 2017 goda*. Sevastopol, s. 269-275.

Tiurin, M. I. 2019. Raskopki antichnogo ukrepleniia Maslianaia gora v 2018 g. *Ictoria i arkheologiia Kryma*, XI, s. 275-286.

Uzhentsev, V. B. 2006. *Elliny i varvary Prekrasnoi Gavani (Kalos-Limen v IV v. do n. e. — II v. n. e.)*. Simferopol: Sonat.

Fateev, O. V. 2014. Khronologiia amfornykh kleim Khersonesa kontsa IV — nachala III vv. do n. e. (issledovanie kompleksov i kompleksnye issledovaniia). *Stratum plus*, 3, s. 223-244.

Fedoseev, N. F. 1991. Tri novykh kleima na tonkostennykh sosudakh. *Sovetskaia arkheologiia*, 2, s. 244-247.

Fedoseev, N. F. 1993. Utochnnyi spisok magistratov, kontrolirovavshikh keramicheskoe proizvodstvo v Sinope. *Vestnik drevnei istorii*, 2, s. 85-104.

Fedoseev, N. F. 2005. Mernye sosudy Khersonesa Tavricheskogo. *Khersoneskii sbornik*, XIV, s. 337-340.

Fedoseev, N. F. 2008. Agoranomy Sinopy. In: Avram, A., Lungu, V., Neagu, M. (eds.). *Φιλιασ Χαρις. Mélanges a la mémoire de Nicolae Conovici*. Călărași, s. 57-70.

Fedoseev, N. F. 2017a. Keramicheskie kleima s poseleniia «Polianka» v Vostochnom Krymu. In: Ivanchik, A. I., Mordvintseva, V. I. (eds.). *Krymskaia Skifiia v sisteme kulturnykh svyazei mezhdru Vostokom i Zapadom (III v. do n. e. — VII v. n. e.)*. Moskva; Simferopol: Zueva T. V., s. 169-250.

Fedoseev, N. F. 1917b. O kharaktere kleimeniia keramiki. *Drevnosti Bospora*, 21, s. 384-397.

Tsekhmistrenko, V. I. 1971. Zametki o sinopskikh kleimakh. *Sovetskaia arkheologiia*, 3, s. 67-75.

Fedoseev, N. F. 1999. Classification des timbres astinomiques de Sinope. *Production et commerce des amfores anciennes en mer noire*, 1, p. 27-35.

Garlan, Y., Kara, H. 2004. *Les timbres céramiques sinopéens sur amphores et sur tuiles trouvés a Sinope*. Varia Anatolica, XVI; Corpus international des timbres amphoriques, 10. Paris: De Boccard.

Finkielsztejn, G. 2001. *Chronologie détaillée et revue des eponymes amphoriques rhodiens. de 270 a 108 av. J.-C. environ. Premier bilan*. British Archaeological Reports International Series, 990. Oxford: Archaeopress.

Stolba, V. F. 2005. Hellenistic Chersonesos: Towards Establishing a Local Chronology. In: Stolba, V. F., Hannestad, L. (eds.). *Chronologies of the Black Sea Area in the period c. 400—100 BC*. Aarhus: Aarhus University, p. 153-322.

G. V. Medvedev

CERAMIC STAMPS FROM VILINO (RASSADNOE) — IN PERIODIZATION AND CHRONOLOGY OF THE SITE (SOUTH-WESTERN CRIMEA)

This paper is devoted to the publication of amphora stamps discovered during excavation at the settlement of Vilino (Rassadnoe) in 2008—2014.

During the research of the settlement the eastern border of the ancient estate and the main chronological framework of the settlement life were ascertained. The stone monumental structure was discovered in 2008. This is the cistern for collecting and storage of rainwater. In the Late Scythian time it was used as a burial structure (crypt).

Ceramic stamps found at the site are represented by such centers as Sinopa, Chersonesos, Rhodes. Unfortunately not all of them were discovered in the cultural layers (in situ) and some were found in disturbed layers, at the surface or in the looter's holes. Nevertheless, with a lesser or greater degree of probability, it's possible to correlate them with the chronology of the settlement and periods of its life.

On the excavated areas of the site four building periods (A—D) were observed — two Classic and two Late Scythian. The first period is associated with the time of activity of the Greek fortified estate (Chersonesos Chora) from the last quarter of the 4th to the early 3rd century BC. In the second period, after a break, the population has come back to the settlement in the last quarter of the 3rd century BC. There was the period of recolonization during which the restructuring of the settlement has carried out. At the end of the first quarter of the 2nd century BC the life at the settlement was stopped. The next two periods correspond to the Late Scythian culture. However, the layers and building remains of the late 2nd century BC — 1st century AD was destroyed by plowing and looter's holes. The upper horizon of the settlement contains the material from the 1st—3rd centuries AD.

The stamps and other archaeological material are important chronological indicators of the archaeological site in the system of the Chora of Chersonesos and in the whole Western Crimea.

Keywords: Classic estate, Late Scythian culture, stamps and coins, Chor of Chersonesos.

Одержано 16.10.2020

МЕДВЕДЕВ Геннадій Володимирович, молодший науковий співробітник, Сімферополь, Автономна Республіка Крим, Україна.

MEDVEDEV Gennady, the junior researcher, Simferopol, Autonomous Republic of Crimea, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-0977-8321, e-mail: medvedgen@gmail.com.